

УДК 342:351.746.1. (477)

Примуш М. В.

*Доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політології
Донецького національного університету*

ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ У КОНТЕКСТІ ВІЙСЬКОВО- ПОЛІТИЧНИХ ВИКЛИКІВ СУЧАСНОСТІ

Дослідження присвячено вивченню процесів формування системи національної безпеки України в контексті військово-політичних викликів. Проаналізовано й уточнено сучасне науково-теоретичне вивчення проблематики національної безпеки з точки зору політологічної науки. Представлено на концептуальному рівні шляхи вдосконалення системи національної безпеки України з урахуванням викликів сепаратизму, іноземного військового втручання й наслідків «євромайдану». Доведено, що система національної безпеки є концепцією стабільного політичного розвитку й не може розвиватися як реакція на внутрішню політичну кризу. Запропоновано шляхи реформування існуючої системи національної безпеки України. Додатково визначено виклики та загрози для національної безпеки Республіки Польща у контексті подій в Україні.

Ключові слова: національна безпека, геополітична стратегія, зовнішньополітичний курс, євроінтеграція, політична стабільність.

Проблематика вивчення системи національної безпеки України є одним з актуальних й найбільш проблемним колом вітчизняної політичної науки. Знаходячись у концептуальному стані, система національної безпеки України формувалася виключно в інформаційній сфері й стосувалася виключно предметного аналізу викликів зовнішньополітичного курсу (багатовекторність, проросійський курс, євроінтеграція) [1, с. 20]. Це призвело до того, що такі фундаментальні її аспекти як військовий та політичний залишалися самими уразливими її місцями, про що йде мова у дослідженнях А. Гальчинського, Л. Губерського, П. Доброва, В. Крисаченка, В. Кременя, В. Литвина, М. Михальченка, П. Панченка, В. Радецького, О. Реєнта, В. Солдатенка та інших. На думку вказаної групи авторів, система національної безпеки це не тільки оборонно-політичний

потенціал України, а також чітка система реагування на зовнішньополітичні стратегії акторів світової політики, зокрема Росії. Тому, влада України має розробити й вдосконалити мобільний сегмент системи національної безпеки, що передбачає переш за все утворення в її структурі аналітичного рівня, який й займається питаннями швидкого реагування на неминучі загрози для України [2, с. 196]. Втім, як вважає інша група дослідників, національна безпека України не може формуватися як окрема частка державної політики й виступати окремим рівнем процесів становлення зовнішньої політики України. Вона являє собою цілісну систему державної політики й виступає лише її певним рівнем [3]. Саме на цьому наголошують дослідження С. Віднянського, Л. Гайдукова, Л. Чекаленкота інших. Разом з тим, незважаючи на спроби ряду науковців України, на концептуальному вимірі розробити ефективну систему національної безпеки України покищо не вдалося. Вона продовжує на рівні практичного втілення рухатися у сторону європейської та євроатлантичної інтеграції, де засобами такого розвитку є орієнтація на вирішення ресурсами країн Заходу внутрішньополітичних українських питань [4, с. 169–170].

Як наочно показав джерельний аналіз досліджень процесу формування і розвитку системи національної безпеки України, її інтеграція у певний зовнішній простір виступає виключно у політичному полі, що не тільки сповільнює такий рух, але робить його неможливим за багатьма показниками (економічними, соціальними, культурними тощо). Тобто, система національної безпеки України знаходиться у так званій системі «вільних координат», вона здатна лише орієнтуватися на зовнішньополітичний курс держави й тим самим є уразливою, відкритою до небезпеки зовні. Наочно такий її стан продемонстрували події у Криму й на Донбасі, де ключові підсистеми національної безпеки (армія, розвідка, служба безпеки) виявилися неготовими до випробувань зовнішньої агресії, навіть незважаючи на те, що їх можливість була проаналізована американськими військовими ще у 2008 році [5].

Отже, не зважаючи на те, що науковий пошук попередніх дослідників створив підґрунтя для подальшого поглиблення вивчення теоретичної бази системи національної безпеки України, він виявив слабо висвітлені або невивчені компоненти, що дало нам можливість принципово переглянути й уточнити існуючий досвід дослідження системи національної безпеки України. Дуже часто українські дослідники у питаннях національної безпеки йдуть шляхом дещо механічного копіювання іноземного досвіду з намаганням переосмислити його в умовах розвитку вітчизняного суспільства. Іноземний досвід досліді-

дження системи національної безпеки ґрунтується на уявленні про неї як соціокультурного історичного феномену, який виступає механізмом багатостороннього співробітництва з огляду на перспективи об'єднаної Європи у будь-якій сфері життєдіяльності зі збереженням національної специфіки. Це означає, що сформовані західні теорії й концепції національної безпеки не використовують лише складові оборонного потенціалу країни (економічні, морально-політичні, військові) як певні системні кроки підвищення ефективності існуючої моделі національної безпеки. Також, основна увага західних дослідників у галузі національної безпеки формується не навколо її будівництва, а сконцентрована на проблемі підготовки силових структур й пересічних громадян до можливої війни з можливим ворогом (не обов'язково це відкрита агресія певної держави, а також й виклики ХХІ століття—тероризм, торгівля людьми, «кібер» чи «гібридна» війна тощо) [8, с. 27–28].

Однак, в Україні названі аспекти дослідниками відносять до розряду системи реагування національної безпеки. Мова йде про те, що сама по собі державна система національної безпеки являє собою також й складний багаторівневий бюрократичний механізм, який здебільшого орієнтується на основні проблеми вирішення реальних та потенційних загроз (причому виключно воєнних) [7, с. 53]. На наш погляд, це лише одна сторона глибинної проблеми формування системи національної безпеки Україна. Як показала реальна практика, вона виявилася не тільки не здатною швидко реагувати на загрози, а також їх й розпізнавати. Так, в Україні суспільно-політичні події останніх років, як і в перші роки незалежності, гостро порушили проблему забезпечення національної єдності та соборності Української держави, вирішення якої ускладнюють низка складних факторів. По-перше, це ціннісно-світоглядне розшарування українського суспільства, яке обумовлюється культурно-історичними відмінностями окремих регіонів України і поглиблюється внаслідок спекуляцій на цій проблематиці з боку певних внутрішньо- і зовнішньополітичних сил, зокрема екстремістського спрямування. Не реагуючи й не включаючи в спектр національної безпеки названі фактори, українська влада утворила штучний вакуум внутрішньополітичної безпеки. Тобто, будь-який політик шляхом безвідповідальних заяв мав реальну здатність формувати спектр внутрішніх загроз (електоральний злам, штучна «проблема Донбасу», питання російської мови тощо). По-друге, існуюча бюрократична модель національної безпеки виявила низьку ефективність механізмів прийняття та виконання державних рішень, що має місце внаслідок неузгодженості дій між різними гілками та органами державної

влади, зниження професіоналізму державних службовців, поширення корупції, хабарництва, зрощення бізнесу й політики у цьому середовищі. У наслідок цього проявилася слабкість та розпорошеність інституцій громадянського суспільства, що не дозволяє належним чином реалізовувати їхній потенціал стосовно демократизації суспільного життя. На нашу думку, до наведеного також слід додати невизначеність в економічному розвитку: відкладання процесу реалізації асоціації з Європейським Союзом, замороження стосунків з країнами Митного Союзу та СНД, нестійкість економічного зростання та його надмірна залежність від зовнішніх чинників й впливу бюрократії, невизначеність орієнтирів й відсутність програми економічного реформування, перевантаження сфери середнього бізнесу податками і соціальними проектами влади, неефективність використання матеріальних ресурсів (зокрема енергетичних, перевантаження галузей з невеликою часткою доданої вартості, що спричиняє низьку конкурентоспроможність вітчизняної продукції), неефективність захисту права власності, тяжкі наслідки АТО на Донбасі у вигляді зруйнованих підприємств та об'єктів інфраструктури. Результатом стало те, що сектор національної безпеки відкритий для будь-якого ураження як зовні, так й з середини країни. Але, виникає логічне запитання, що саме може вдіяти у цьому випадку влада й яким саме чином має бути сформована нова система національної безпеки.

Даючи відповідь на це запитання треба зробити декілька пояснень. По-перше, у межах одного наукового дослідження це зробити неможливо, оскільки для цього потрібна думка колегіального органу, що має бути складений з фахівців, науковців та громадських діячів. По-друге, система національної безпеки має розробляти аналітичні програми захисту й атаки (інформаційної, військової, економічної), що передбачає фахове переосмислення її пріоритетів й встановлення небюрократичного центру прийняття рішень. По-третє, необхідна комплексна програма державного розвитку, яка передбачає чіткі й зрозумілі для суспільства пріоритети розвитку. Але, разом з тим, фундаментальне переосмислення концепції розвитку системи національної безпеки потребує значних фінансових, ресурсних та соціальних вливань, тому позитивні результати суспільство відчує не відразу. Назване означає, що влада мусить взяти на себе політичну волю й бути зі власним суспільством максимально чесною. Саме спільне з народом її переживання тих негативних аспектів, які несуть системні реформи, й має стати фактором прямого діалогу зі суспільством, що у свою чергу збудує соціокультурну орієнтацію системи національної безпеки України. Також, на наш погляд, у цьому

процесі варто відійти від пануючого в Україні популізму. У нагоді може стати європейський досвід, але він також має певні огріхи і не може бути повністю використаний в Україні. Як ми й наголошували вище, мова не йде про сліпе запозичення кращих зразків іноземного досвіду, а на аналізі практики будівництва системи національної безпеки як інтегрованого в спільне середовище соціокультурного феномену. Це означає, що система національної безпеки має ґрунтуватися не на «військовій силі» (друг/ворог), а на збереженні національного простору певної культурної ідентичності, де все інше є засобами безпеки. Тобто, зараз діюча влада формуючи з Росії образ ворога багато в чому завдає шкоди власній культурній ідентичності, що має в собі спільні з росіянами орієнтації, почуття, історію та культуру. Тому, пріоритети мають бути змінені вже зараз, оскільки політика керівника держави-сусіда й громадська думка самої держави це не одне й теж саме.

Отже, саме на визначенні ключових пріоритетів й ґрунтується система національної безпеки країн Європейського Союзу. Найсерйознішу небезпеку для світової спільноти та окремих держав, у тому числі й України, створює тероризм. Ця загроза значно посилюється через ймовірність використання ним зброї масового ураження чи захопту окремо взятих територій держави під свій контроль. Також мають місце окремі терористичні прояви як засіб реалізації економічних та політичних інтересів. Серед основних загроз Європейському Союзу названі: тероризм, розповсюдження зброї масового ураження, регіональні конфлікти, організована злочинність. Окремо серед інших загроз слід виділити неналежне управління, зловживання владою та неефективність державних інститутів, оскільки це створює підґрунтя для конфліктів, злочинності, породжує корупцію та нестабільність [4, с. 86]. У Стратегії вказано, що «Європа ніколи не була такою процвітаючою, безпечною та вільною». У цьому документі ЄС позиціонує себе як глобальний актор. На користь цього приводиться той аргумент, що ЄС, як об'єднання 28 країн з населенням близько 530 млн. чол., що виробляють близько чверті світового ВВП, не може не відігравати значної ролі у глобальних процесах. Отже, від Європейського Союзу значним чином залежить світова безпека, яка формується у свою чергу як система глобального аналізу наявних і можливих загроз [4, с. 82]. Отже, позиціонуючи себе як глобальний світовий актор й відчуючи соціальну потребу в безпеці, «Стратегія» буде фундаментом колективної безпеки, яка діє на наступних засадах: своєчасне реагування на загрози та залучення відповідних заходів будь-якого змісту (у тому числі військового); створення безпечного оточення у країнах-сусідах, що полягає у наданні їм будь-якої допомоги, окрім прямого військового

втручання; утворення багатопольярного міжнародного центру прийняття політичних рішень, метою якого є збереження існуючої моделі безпеки від будь-яких загроз [4, с. 101].

Саме на представленому підході країн Євросоюзу й буде свою систему національної безпеки Республіка Польща. Її забезпечення при цьому полягає в постійному моніторингу кордонів країни з метою аналізу факторів стабільного, безпечного та прогнозованого оточення зі сторони країн-сусідів. Тобто, на наш погляд, Польща на базовому рівні буде свою систему національної безпеки здебільшого за географічним критерієм, який хоча й не відноситься до її зовнішньополітичного пріоритету, а виступає лише структурним рівнем колективної системи національної безпеки країн Європейського Союзу [7, с. 100]. Тобто, у зону відповідальності Республіки Польща й одночасно з цим орієнтація національної системи безпеки базується на аналізі й моніторингу Політики сусідства з країнами пострадянського простору—Росія, Білорусь та Україна [7, с. 102]. Названа програма продиктована не національними інтересами Польщі, а бажанням Європейського Союзу охопити всіх своїх географічних сусідів єдиним інструментом відносин, що призвело до розробки та втілення ними Європейської політики сусідства (ЄПС). Причому ЄПС залишалася фактично складовою частиною політики ЄС—«країни-сусіди» [7, с. 117]. Мова йде про те, що європейська система національної безпеки не готова прийняти до себе систему національної безпеки України. Концептуальні основи, мета та основні напрями національної безпеки України є окремою складовою частиною ЄПС, яка у свою чергу орієнтується на «зусилля, спрямовані на досягнення цілей Європейської стратегії безпеки» [7, с. 117]. Тобто, політика Східного партнерства, як окрема складова ЄПС, значною мірою направлена на досягнення цілей Європейської стратегії безпеки. Ініціатива Східного партнерства має на меті, крім простого посилення співпраці та певного «наближення країн-партнерів до ЄС», цілком конкретні завдання та заходи щодо забезпечення та посилення безпеки самого Європейського Союзу—створення зони вільної торгівлі, енергетичного співтовариства країн-партнерів, укладання угод про асоціацію, а також угод мобільності і безпеки, створення тематичних платформ співробітництва та ін. У свою чергу, в регіоні дії «Східного партнерства» у зоні відповідальності Польщі фактично немає жодної країни, яка б цілком відповідала критеріям стабільності та демократичності. Різною є й зовнішньополітична орієнтація країн-партнерів. Наприклад, Україна проголосила євроінтеграцію як свій стратегічний

пріоритет, а, скажімо, Білорусь не бачить себе членом ЄС й взагалі включена у систему національної безпеки Росії. Назване цілком відповідає Європейській стратегії безпеки, яка наголошує, що «нам необхідно розповсюдити переваги економічної та політичної співпраці на наших східних сусідів, у той же час вирішуючи політичні проблеми у цьому регіоні» [8, с. 39]. З наведеного виходить, що Європейський Союз утворив унікальну систему захисту власної національної безпеки, яка ґрунтується на аналітичній моделі попередження та моделювання внутрішніх й зовнішніх загроз, й при цьому, кожна з національних держав Європейського Союзу зберігає власний національний простір закритим для ураження від країн-сусідів.

Ще один важливий фактор, на який слід звернути увагу України є те, що на дієвість політики «Східного партнерства» активно впливає позиція Росії. На думку російського керівництва, «Східне партнерство» має на меті створення своєрідної «зони впливу» ЄС біля російських кордонів. Крім того, «Східне партнерство» певним чином зачіпає російські інтереси (в тому числі і в енергетичній сфері) відносно країн «близького зарубіжжя». Відсутність визначеності у самому ЄС щодо кінцевої мети «Східного партнерства» також має негативний вплив на ефективність цієї політики. Існує думка, що найефективнішим інструментом зовнішньої політики ЄС у минулому була перспектива надання членства, навіть якщо вона не була чітко та ясно закріплена у міжнародних документах, оскільки вона є стимулом, що спонукає країну більш активно проводити реформи з метою наближення до стандартів ЄС [9, р. 190]. Але, згодом політика Європейського Союзу у цьому відношенні змінилася, й ЄПС, як і «Східне партнерство», не передбачає набуття членства у майбутньому, і тому її ефективність, на наш погляд, стає сумнівною. У той самий час, логіка Європейського Союзу полягає дещо в іншій площині, де політика «Східного партнерства» виступає інструментом побудови в певному прикордонному регіоні добре керованих, відносно демократичних та політично стабільних країн, так званого «кола друзів». Тим, чи іншим чином відкриваючи свій ринок, Євросоюз через пакет політичних реформ утворює систему власного інтересу в системі національної безпеки певної країни. Наслідком є те, що запропоновані партнерам реформи впливають на групу фундаментальних факторів, з яких й утворюється національна безпека держави. Мова йде про значну неоднорідність «країн-партнерів» (політична, культурна, релігійна та ін., а також різний рівень розвитку країн і їх відносин з ЄС); вкрай низький рівень співпраці між самими країнами партнерами» [9, р. 190].

Окремо, слід зупинитися на внеску політики «Східного партнерства» до енергетичної безпеки Європейського Союзу. Серед ініціатив ЄС по «Східному партнерству» було посилення підтримки повної інтеграції енергетичного ринку України до енергетичного ринку ЄС. Одним з першочергових завдань також була і є реконструкція мережі українських транзитних газо- та нафтопроводів та завершення у стислі терміни переговорів щодо членства України та Молдови в Енергетичному співтоваристві. На часі є посилення повної інтеграції України у європейський енергетичний ринок, розширення політичного діалогу з Азербайджаном як з країною-експортером енергоносіїв до ЄС. Європейський Союз прагне до диверсифікації джерел поставок енергоносіїв, з одного боку, з іншого — до посилення безпеки транзитних шляхів, що полягає у ролі арбітражу між Україною та Росією [10, р. 203–204]. Отже, з наведеного виходить, що система європейського простору складається з ряду підсистем, що у сукупності утворюють складний механізм «дії», «аналізу» та «проектуванню».

Таким чином, підсумовуючи результати дослідження ми дійшли ряду висновків. Українська система національної безпеки залишається у концептуальному стані, вона є уразливою для загроз й нездатною до швидкого реагування на них. У той самий час вона орієнтується на механізми й стандарти європейської системи захисту національного простору, яка у свою чергу не орієнтується на інтеграцію з українських середовищем й обмежується лише захистом власних інтересів (транзит енергоносіїв, політичний контроль за владою, надання доступу до європейського економічного середовища). Сама об'єднана Європа на початку XXI століття постає як глобальний актор, який прагне забезпечити свою безпеку шляхом створення демократичного, передбачуваного та стабільного оточення «країн-сусідів». Після чергового етапу розширення ЄС запровадив нову Європейську політику сусідства, що має на меті посилення співпраці між ЄС та країнами-партнерами. На дієвість цієї політики як інструмента забезпечення безпеки ЄС впливає низка факторів, серед яких неоднорідність регіону, наявність невирішених конфліктів, негативне ставлення до «Східного партнерства» Росії, а також внутрішня боротьба інтересів у самому ЄС. Тому Європі слід проявити рішучість та єдність у реалізації ініціативи «Східного партнерства». Це сприятиме побудові зони демократизації, стабілізації, процвітанню та консолідації європейського безпекового простору, в якому Україна повинна зайняти належне місце, перетворившись із джерела нестабільності на успішну європейську державу.

Список використаних джерел:

1. Рудич Ф. М. Зовнішньополітична стратегія України після президентських виборів: сучасні виклики // Сучасна українська політика. Спецвипуск: Україна як суб'єкт сучасних цивілізаційних процесів. За редакцією А. І. Кудряченка—К., 2011.—С. 18–24.
2. Радецький В. Г. Основи стратегії національної безпеки та оборони держави.—Національний ун-т оборони України. Кафедра стратегії національної безпеки та оборони.—К.: НУОУ, 2009.— 596 с.
3. Надтока Г. М. Перспективи євроінтеграції України: порівняльний аналіз розвитку країн-сусідів ЄС. Офіційний сайт Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України.—// Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/Monitor/may/007.htm>;
4. Чекаленко Л. Д. Зовнішня політика і безпека України. Людина—Суспільство—Держава—Міжнародні структури: Моногр.—К.: НІПМБ, 2004.— 355 с.
5. Следующая война в Европе— между Россией и Украиной? («The Washington Times», США)[електронний ресурс]//Режим доступу: <http://inosmi.ru/world/20081013/244608.html#ixzz3DНu3fHJ8>
6. Дергачов О. П. Український досвід трансформації влади та європейські стандарти // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї.—К., 2009.—Вип. 17.—С. 53–63.
7. Інтеграція—європейський напрямок розвитку України / під кер. В. Одзімка.—Краків, 2007.— 394 с.
8. Європейська інтеграція України: поточна ситуація, завдання та пріоритети державної політики: мат. засідання «круглого столу» / за заг. ред. О. В. Снігир.—К.: НІСД, 2010.— 63 с.
9. Snidal D. Between utopia and reality: the practical discourses of international relations. // The Oxford handbook of international relations. / Ed. by Reus-Smit C., Snidal D. Oxford University Press, 2008.—P. 190 [електронний ресурс] // Режим доступу:
10. <http://www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780199219322.001.0001/oxfordhb-9780199219322-e-1>
11. Bukkvol T. Ukraine and European Security. London: Royal Institute.— 1997.- 475 p.

Стаття надійшла до редакції 04.10.2014 р.

Примуш Н. В. Формирование системы национальной безопасности Украины в контексте военно-политических вызовов современности

Исследование посвящено изучению процессов формирования системы национальной безопасности Украины в контексте военно-политических вызовов. Проанализированы и уточнены современные научно-теоретические учения проблематики национальной безопасности с точки зрения политической науки. Представлены на концептуальном уровне пути совершенствования системы национальной безопасности Украины с учётом вызовов сепаратизма, иностранного военного вмешательства и последствий «Евромайдана». Доказано, что система национальной безопасности является концепцией стабильного политического развития и не может развиваться как реакция на внутренний политический кризис. Представлено пути реформирования существующей системы национальной безопасности Украины. Дополнительно изучены вызовы и угрозы для национальной безопасности Республики Польша в контексте событий в Украине.

Ключевые слова: национальная безопасность, геополитическая стратегия, внешнеполитический курс, евроинтеграция, политическая стабильность.

Primush N.V. Formation of national security in the context of Ukraine military and political challenges of our time

Research to study the formation of the national security of Ukraine in the context of military and political challenges. Analyzed and refined modern scientific and theoretical study of national security issues from the perspective of political science. Presented at the conceptual level by improving the system of national security of Ukraine, taking into account the challenges of separatism, foreign military intervention and consequences «Euromaidan». It is proved that the national security system is the concept of sustainable development policy and can not develop in response to the domestic political crisis. The basic ways of reformatting the existing system of national security of Ukraine. Additionally identified challenges and threats to the national security of the Republic of Poland in the context of the challenges Ukraine.

Keywords: national security, geopolitical strategy, foreign policy, European integration, political stability.